

A MAGYAR NYELVTANÍRÁS KEZDETEI ÉS A HÉBER GRAMMATIKA

[1] Több, mint fél századdal ezelőtt Turóczi-Trostler József, irodalmaknak és az irodalom elméletének nagy tudású és széles látókörű kutatója értékes tanulmányt szentelt Sylvester Jánosnak, a magyar grammatika úttörőjének *A magyar nyelv belső felfedezése* címmel (1). Sylvester maga is úgy érezte, hogy a magyar nyelvtan feltárásával rejtett kincset hozott napvilágra, fedezett fel (2). Bizonyára meglepően hangzik, hogy ebben a felfedezésben figyelemre méltó szerepet játszott a héber nyelvtan is. Hogyan került erre sor, erről lesz szó a következő fejtegetésekben. Érintenem kell bennük az európai művelődés fejlődésének egyes mozzanatait is, amelyeket Sylvester műve feltételez mint a maga előzményeit.

A középkor folyamán a nyugati kereszténységben a latin volt egyedül grammatikai stúdium tárgya, így érthető, hogy a stúdium nevét átvitték a tárgyára is, a latin nyelvre (3). A latint ezzel szembeállították az élő nyelvekkel, amelyeket a gyermek formális, módszeres tanulás, ilyen értelemben grammatika nélkül sajátít el. Ez utóbbiakat *vulgáris nyelveknek* nevezték, minthogy az iskolázatlan sokaság csak ezeknek volt birtokában. De élőknek számított a latin is: nélkülözhetetlen volt a társadalom életének bizonyos területein, és az iskolázottak – döntően klerikusok – mint élő nyelvet használták, s a használatban ehhez képest formálták. Egy XIV. századi grammatikus kifejti, hogy a világiak megoszlanak a vulgáris nyelvek között, amilyenek a francia, a német, az olasz, a klerikusoknak viszont közös nyelve a latin. Ebben a felfogásban a vulgáris nyelv sajátága a latinnal szemben nem az, hogy élő, hanem hogy *lingua laica*, világi nyelv (4).

A *grammatica* szó kettős használatának, a két fogalom szoros kapcsolatának mélyebb alapja is volt. Ez a szó voltaképpen rövidítés, a teljes kifejezés úgy hangzik, hogy *ars grammatica*, azaz grammatikai *ars*. Az *ars* szónak nincs a modern európai nyelvekben pontos megfelelője, valamely mesterségnek (a szó tág értelmében), általában hasznos tevékenységnek tapasztalásból merített, rendszerbe foglalt szabályait értették rajta. Az *ars grammatica* is a gyakorlatra irányult, rendeltetése közvetlenül nem abban állt, hogy a latin struktúráját mint tudományos megismerés tárgyát vizsgálja, hanem hogy szabályaival utat mutasson a helyes beszédre. Márpedig az uralkodó nézet szerint a vulgáris nyelvekkel szemben a latin volt egyedül alkalmas arra, hogy a grammatikus szabályokba foglalja. A vulgáris nyelvek – így szólt továbbá ez a nézet – szakadatlan változásnak vannak alávetve,

a latint viszont rögzítik a grammatika szabályai, a latin – írja Dante – örök és romolhatatlan, a vulgáris nyelv állhatatlan és romlandó (5). Szerinte a latin nem természetből van; műalkotás, amelyet különböző nemzetek azért hoztak közösen létre, hogy szabályozottságával megővön értékeket, amelyek a vulgáris nyelvek változékonyosságának következtében veszendőbe mennének (6). A latin így szabályosságával és állhatatosságával egyedülálló eszköze, feltétele az időálló, magasrendű irodalomnak.

Ez a koncepció kifejezése és indokolása volt a latin és a vulgáris nyelvek viszonyának a középkori társadalmak valóságában. Ezért mélyreható, századokon át érlelődő társadalmi változásokra volt szükség, hogy sor kerüljön a koncepció gyakorlati cáfolatára, a vulgáris nyelvek első grammatikáinak kidolgozására.

[2] A folyamat Nyugat- és Közép-Európában nagyjából egyetlen század, a XVI. idején megy végbe. A sort a spanyol első nyelvtana nyitja meg Amerika felfedezésének évében, ezt követik időrendben az olasz, a francia, a német és a cseh úttörő grammatikái. Mikor 1610-ben megjelenik az első magyar nyelvtan, Szenci Molnár Albert műve, a szerző egyik tudós barátja, Polanus Amandus úgy üdvözli őt, mint aki, az ellenkező véleménynel szemben, kimutatta, hogy nincs nyelv, amely kivonhatná magát a grammatika szabályai alól (7).

A középkorban, amint láttuk, úgy vélték, hogy a szabályosság a latin megkülönböztető sajátága, utolérhetetlen kiválóságának alapja; most kiderül, hogy az élő nyelvek ebben a tekintetben nem különböznek tőle, kiművelve felvehetik vele a versenyt.

Az első grammatikáknak ez a sorjázása egyetlen századon belül nem véletlen találkozás következménye. Szerves része egy nagy történeti folyamatnak, modern nemzetek és – ezzel összefüggésben – nyelvjárások felett álló nemzeti nyelvek kialakulásának. A mai Európa nemzeti nyelvei nemzeti nemcsak annyiban, hogy normáik egy-egy nemzet egész területén érvényesek, hanem olyan értelemben is, hogy mint a nemzetvé válás feltétele és eredménye jöttek létre.

Egy nemzeti nyelv kialakulása általában hosszú folyamat. Ebben a folyamatban lényeges szerepet játszik íróknak, grammatikusoknak és másoknak is tudatos, a cél tudatában végzett munkája. A nemzeti nyelv ennyiben „mesterséges”, azaz mesterséggel kiművelt nyelv. De a nemzeti nyelv kifermálására irányuló tudatos igyekezet egy átfogó társadalmi szükséglet kielégíté-

sére törekszik; olyan feladat, amelyet a társadalom fejlődése tűzött napirendre.

[3] Amíg egyedül a latin képezte grammatikai stúdium tárgyát, uralkodó volt az a feltevés, hogy a nyelvek különbözősége a szavak hangzására szorítkozik, fajtaik és ezzel szerkesztésük szabályai alapján véve megegyeznek, úgyhogy egyik nyelvről lehetséges szó szerint fordítani a másikra (8). Sylvester János a XVI. század derekán még vitáz azokkal, akik szerint nincs különbség a magyar és a latin szerkesztésében, és akik ezt a nézetet a fordításban is alkalmazták (9). A vulgáris nyelvek grammatizálása során megmutatkozik ennek a feltevésnek tarthatatlansága, előtűnik, s konkrétan, a grammatika fogalmaiban megragadhatóvá válik a nyelvtani struktúrák sokfélesége a maga valóságában. A látóhatár további tágulásához vezet, hogy az európai tudomány a héber révén megismerkedik egy olyan nyelvvel, amely szerkezetében messze eltér a latintól, és amelynek hagyományos leírása a görög–latin *ars grammaticá*-val szemben önálló fejlemény.

A héber grammatika, pontosabban a bibliai héber nyelv grammatikája a X. században bontakozik ki az akkor arab hódoltságú Andalúziában, és a XI. század elejére két kiváló tudós, Jehuda ben David Hayyuj és Jona ibn Janah tevékenységének eredményeként a mélyreható elemzésnek, a teljességnek és a precíziónak olyan fokára emelkedik, amelyet csak a modern tudomány fog majd meghaladni. Hayyuj és Ibn Janah a magasan fejlett arab grammatika fogalmi apparátusát és terminológiáját alkalmazták mesteri önállósággal az arabbal rokon, de attól mélyrehatóan különböző héber nyelvre, munkáikat is arabul írták. Ezeket a XII. század derekától fogva héber fordítás tette szerte Európában a zsidók számára hozzáférhetővé. Hatásukra a következő századokban, főleg Dél-Franciaországban kialakul egy héber nyelvészeti irodalom, ez azonban inkább csak változatos formákban feldolgozza, de számottevően nem fejleszti tovább a két nagy andalúziai tudós eredményeit (10).

A feldolgozások, adaptációk közül David Kimchi *Mikhlol*-ja (a XIII. század első felében) érte el a legnagyobb, századokra szóló sikert (11). A munka eredetileg a héber nyelv teljes, nyelvtani és szótári, leírását foglalta magában, erre utal a címe, a héber szó jelentése „teljesség”, a két rész utólag önállósult, az eredeti elnevezést a nyelvtan tartotta meg, a szótár mint *Széfér Ha-Sorasim* (A gyökök könyve) áll mellette.

A középkori héber nyelvészet történetéről szólva hiba lenne említés nélkül hagyni, hogy ennek kutatásába a múlt század nyolcvanas éveitől fogva 1913-ban bekövetkezett haláláig kiadásokkal és értekezések sokaságával kimagasló szerepet játszott Bacher Vilmos. Neki köszönhetjük ennek a történetnek első tudományos áttekintését. 1892-ben megjelent műve, *Die hebräische Sprachwissenschaft*, behatóan feldolgozta az addig nyilvánosságra jutott hatalmas anyag teljességét.

[4] Az újkor kezdetén a héber nyelv és irodalom stúdiuma a zsidóságra szorítkozott, kívül nem volt hely,

ahol művelték volna. A fordulat, egy nem zsidó hebraisztika kiindulása Johann Reuchlin nevéhez fűződik (12).

Reuchlin a humanizmusnak német területen az egyik vezéralakja; mikor meghal, a másik, a nála is nagyobb Erasmus, írásban siet neki méltó emléket állítani; ebben képletesen leírja túlvilági apoteózisát, megdicsőülését, amelyet az emberiség javára végzett fáradhatatlan munkásságával küzdött ki magának (13). Reuchlin filológus és hívő katolikusként egyaránt méltatlannak találja, hogy a kereszténység az Ótestamentumot, a Szentírás integráns részét elmulasztja eredeti szövegében tanulmányozni, meggyőződése, hogy a latin és a görög filológiája mellett elmaradhatatlan a héberé is. Csakhogy ehhez hiányzott az első feltétel, tankönyv, amelyből a nyelv elsajátítható. Reuchlin magára veszi a hiány pótlását: 1506-ban megjelenik a szerző költségén úttörő műve, a *Rudimenta linguae Hebraicae* (A héber nyelv elemei) (14).

A szerző ebben a terjedelmes munkában olyan tudást tesz közzé, iskolázott olvasók számára hozzáférhetővé, amelyet neki magának – zsidó mestereinek segítségével is – hosszú évek kitartó erőfeszítésével kellett megszereznie. Említettem Reuchlin zsidó mestereit. Ismerjük őket, az egyik Jacob ben Jechiel Loans, III. Frigyes császár orvosa, a másik Obadja ben Jacob Sformo. Reuchlin külföldön, diplomáciai megbízatásokban tett útjain lépett kapcsolatba ezekkel a tudósokkal. A *Rudimenta* lapjain gyakran hivatkozik Loansra mint mesterére, mélyszégyen hálával és tisztelettel, évek múltán egy héberül írt levéllel is megkeresi.

A *Rudimenta* szótár és nyelvtan egyben. Elkészítésénél Reuchlin főleg David Kimchi munkájára támaszkodott (15), de az övének a rendeltetése, és ezért a kidolgozása, más, önálló. A *Mikhlol*, mint a középkori héber nyelvtanok általában, feltételezi a héber gyakorlati ismeretét, célja ennek az ismeretnek rendszerezése és tudományos elmélyítése. A feladat, ezzel szemben, amelyre Reuchlin vállalkozott, a latin *ars grammatica* fogalmain nevelt olvasó bevezetése a nyelv ismeretébe.

Ilyen nézőpontból a *Rudimenta* egy nagy filológus részéről igénytelen vállalkozásnak is feltűnhet; de ha történeti jelentőségét tekintjük, meg kell állapítanunk, hogy Reuchlin ezzel a munkájával megalapozta a hebraisztikát mint az európai tudomány egy ágát. Ő maga is tisztában volt ezzel, a *Rudimenta* végén Horatiust idézi: *Exegi monumentum aere perennius*.

[5] A XVI. század kezdetétől a humanizmus behatol a német egyetemekre, és mélyszégyen átalakítja őket. Ezzel, de még inkább a reformációval kapcsolatban a héber tanítása is helyet kap ezekben az intézményekben. A római egyházzal szemben a reformáció mozgalma a Bibliára hivatkozott mint a kereszténység igazi forrására és egyedüli normájára, és ezért a teológustól elvárta a görög és a héber nyelv ismeretét. Frigyes szász választófejedelem, mint a wittenbergi egyetem patronusa 1518 derekán jóváhagyja két új tanszék felállítását a görög és a héber számára. Az utóbbit 1521 és 1543

között Matthäus Aurogallus (Goldhahn) töltötte be; a mi Sylvester Jánosunk, aki 1529-ben az egyetem diákja volt, bizonyára hallgatta előadásait, forgatta sikeres tankönyvét (16), ezekből ismerkedhetett meg a héber grammatikával.

[6] Az első magyar nyelvtan, amint láttuk, viszonylag későn, a XVII. század elején (1610-ben) jelenik meg. De már hét évtizeddel előtte (1539-ben) jelentkezik egy munka, amely megkísérli számba venni a latinhoz képest a magyar fő sajátosságait. Ez a munka a már említett Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*-ja (Magyar–latin nyelvtan) (17).

A szerző maga írja az előszóban, hogy munkáját nem időtöltésből, hanem szükségből szerezte – noha világos, hogy leglelkesebb gondolatait írta meg benne. Sylvester külföldi egyetemeken, Krakóban és Wittenbergben képzett tudós volt. De elvesztette vagyonát, és arra kényszerült, hogy a művelt nagyúr, Nádasdy Tamás szolgálatában iskolamesterként kisiskolásokat vezessen be a latin nyelvbe, amely ebben a korban, és még sokáig, alapja volt minden további, magasabb stúdiumnak. A latin sok század óta senkinek sem volt anyanyelve, első megismertetése csak a mindenkori anyanyelv közvetítésével volt lehetséges. A középkor folyamán az elkerülhetetlen közvetítőt nem méltatták figyelemre. Az újkor küszöbén azonban, ahogy megnő a vulgáris nyelvek becsülete, felmerül és tért hódít az a nézet, hogy a latin elemi oktatásában fel kell hívni a tanuló figyelmét az anyanyelv megfelelő tényeire, sajátosságára is. Más nemzetek példája és a maga oktatói tapasztalata alapján ezt a nézetet vallja Sylvester is (18), ennek megfelelően írja meg a maga kettős, magyar–latin nyelvtanát.

A munka, közvetlen rendeltetése szerint, latin nyelvtan kezdők, gyermekek számára, ez határozza meg a felépítését. A latin nyelvtan vázlatában Sylvester nem törekszik eredetiségre, a középkor hagyományát követve Aelius Donatusnak, egy a IV. században élt filológusnak *Ars grammaticá*-jára támaszkodik, átveszi annak elemzéseit és, szó szerint, definícióit; csak helyenként foglal önállóan állást, mutatkozik meg kapcsolata kora szellemi törekvéseivel (19). De a latin nyelvtan előadását szakaszonként felváltják fejtegetések, nemegyszer terjedelmes exkurzusok, ezek többségükben a magyar nyelv megfelelő tényeit tárgyalják a másik két „szabályos” nyelvhez, a göröghöz és héberhez is viszonyítva, rámutatva egyezésekre és eltérésekre, a magyar sajátosságára.

Ilyen módon a *Grammatica Hungarolatina* megfelel a címének, hézagosan ugyan és nem rendszeres formában, de a magyar nyelvtant is tárgyalja. A nyelvtani exkurzusok – az oktató közvetítésével – a tanulónak voltak szánva, Sylvester láthatóan arra törekedett, hogy a gyermek, miközben a latin grammatikával ismerkedik, tudatára ébredjen anyanyelve sajátos szerkezetének is.

[7] A magyar nyelv tényeinek leírására Sylvester az antik grammatika kategóriáit alkalmazza, *nomen* és *verbum*, *casus* és *numerus*, *indicativus* és *coniunctivus* stb. De akad egy nevezetes kivétel.

A névmás fejezete a fejezet tárgyának meghatározásával kezdődik: „A névmás olyan beszédrész (azaz szófaj), amely a névszót helyettesítve majdnem ugyanazt jelenti és időnként személyt vesz fel.” A névmásnak ez a meghatározása a *Grammatica Hungarolatina* alapszövegéhez tartozik, Donatustól van szó szerint átvéve. De már a következő mondat Sylvesteré, és a héber grammatikára utal mint forrására. Így hangzik: „A tanuló vegye tudomásul, hogy mint a héberben, úgy a magyarban is van kapcsolt és van önálló névmás (*pronomem affixum* és *pronomem separatum*)” (20).

Vajon mi készítette Sylvestert arra, hogy a héber grammatikához folyamodjék? Alapos oka volt rá: tapasztalta, hogy a latin nyelvtan kategóriái nem alkalmasak a magyar bizonyos szerkezeti sajátosságainak (mint a birtokos személyragozás vagy a tárgyias igeragozás) meghatározására, viszont úgy látta, hogy a „kapcsolt névmás” kategóriájának segítségével, ahogy azt a héber grammatikában megismerte, lehetséges róluk számot adni.

Lássuk, miben is áll ez a kategória, amely Sylvester szerint hiányzik a latinból (ez kétségtelen), de megvan a héberben és a magyarban.

[8] A latin nyelv csak önálló névmásokat ismer, névmásokat, amelyek alaktanilag szavak, főnevek vagy melléknevek. Ezzel szemben a sémi nyelveknek, nevezetesen hébernek, szírnek, arabnak jellemző sajátossága, hogy bennük a személynévmások rendszerét szavak és ragok funkcionálisan összehangolt, egymást kiegészítő együttese alkotja. Közelebbről: ezekben a nyelvekben a személynévmás mint szó (például, héber *'anokhi*, *'atta*, *hu* stb.) a nominativusi funkcióra szorítkozik, egyéb eseteinek (a birtokos és a tárgyasetnek) szerepét pedig ragoknak, és pedig ugyanazon ragoknak a sora látja el. Ezek a ragok utalnak esetenként a birtokosnak, ill. a tárgynak a személyére, aszerint, hogy a rag főnévhez vagy igéhez csatlakozik. Így például, ugyanaz a rag, amely az *'abdekha*, „szolgád” szóban a birtokos személyére utal, az igéhez járulva (például abban, hogy *'abadtikha*, „szolgáltalak”) az ige tárgyának személyét határozza meg.

A középkor zsidó grammatikusai, az arab nyelvészekkel egyezően, ezeket a ragokat funkciójuk alapján névmásnak – héber szóval *kinnuy* – nevezték. A keresztény hebraisták Reuchlin kezdeményezésére (21) átvették tőlük ezt a szemléletet, és ennek értelmében különbséget tettek kétféle névmás, önálló és kapcsolt között. Az önálló névmás (*pronomem separatum*) szó, mint *'anokhi*, „én”, a kapcsolt névmás (*pronomem affixum*) rag, mint az *-i* az *abdi*, „szolgám” szóban. A „kapcsolt névmás” kifejezés eszerint a hebraistáknál, ahol Sylvester megismerkedik vele, személyragot jelent, amely egyaránt utalhat esetenként a birtokos, ill. a tárgy személyére.

[9] Sylvester a magyar birtokos és tárgyias ragozásában, amelyek az *ars grammatica* fogalmi apparátusával

nem elemezhető, felismerni véli a héber grammatikusok kapcsolt névmásait. Kérdés, van-e alapja ennek a véleménynek, és ha igen, miben áll az érintett ponton a két nyelv egyezése, és meddig terjed.

Tény, hogy a magyar egyezik a héberrel, amennyiben a birtokos személyét adott esetben a birtok megjelöléséhez fűzött személyraggal határozza meg. Mint a héber *'abdekha*, a magyar *szolgád* is egymagában jelöli a birtokot és a birtokost ugyanabban a szerkesztésben; a latinak, hogy ezt a tartalmat kifejezze, két szóra van szüksége: *servus tuus*. Láttuk azonban, hogy a héberben a kapcsolt névmás nemcsak a birtokviszonyt fejezheti ki, az igealakhoz csatlakozva a tárgy személyére utal, és így létrehoz olyan alakokat, amelyek egyesítik magukban alany és tárgy személyének meghatározását. Nos, Sylvester úgy véli, hogy a két nyelv egyezése erre a sajátásra is kiterjed, amennyiben a magyarban is van az igeragozásnak olyan fajtája (az ún. tárgyas igeragozás), amelyben az alakok nemcsak az alany, hanem egyben a tárgy személyét is jelzik (például, *látlak* magában foglalja azt, hogy „én téged”). Ennek alapján Sylvester a tárgyas ragozás személyragjait is kapcsolt névmásnak tekinti (22). Hogy szemléltesse a két nyelv szerkezeti egyezését ezen a ponton, Sylvester a héber igealakok egy sorát szembeállítja magyar megfelelőikkel, azonos jelentésű alakokkal (23). Az egybevetett alakok valóban egyeznek a kettős utalásban, abban, hogy például héber *pegadtikha* és magyar *meglátogatallak* egyaránt utal az ige alanyának és tárgyának a személyére. Sylvester azonban nem veszi figyelembe az azonos jelentésű szavak eltérő szerkezetét. A héberben a kapcsolt névmás „kívülről” járul a konkrét, befejezett igealakhoz (*pagadti*), amely már el van látva az alany személyére utaló *-ti* végződéssel, a *pronomen affixum* a személyes névmás egyik függő esetét, a tárgyesetet képviseli. A magyarban viszont a tárgyas igealakok végződésai egyidejűleg kettős funkciót látnak el – a *meglátogatallak* szóban ugyanaz a *-lak* végződés utal az alany és a tárgy személyére –, és ezzel különböznek mint grammatikai kategória a héber kapcsolt névmástól csakúgy, mint a héber vagy a magyar birtokos személyragtól.

Ehhez a különbséghez csatlakozik egy vele összefüggő másik. A héberben a tárgyas igeragozás teljes abban az értelemben, hogy a tranzitív igeének akármelyik alakja felvehet bármely más személyű és számú tárgyra utaló ragot. A magyar tárgyas ragozás ezzel szemben erősen hiányos (24). Mindenekelőtt: a mi nyelvünkben a tárgyas igealakok csak a tárgy személyére utalnak, a számára már nem, azt nyitva hagyják, *látom* egyaránt jelentheti azt, hogy „öt”, és azt, hogy „öket”. Továbbá: a mi tárgyas ragozásunk egyetlen kivétellel csak harmadik személyű tárgyra utal. A kivétel a *látlak* féle alakok, itt a tárgy, amelyre utalás történik, második személyű; de ez is csak abban az esetben lehetséges, ha az ige alanya „én”. Első személyű tárgyra mutató alakok, mint a héber *semarani* „örzött engem”, a magyarban nincsenek, az idézett héber szót a magyarban csak kettővel adhatjuk vissza.

[10] Sylvester tehát túl messze ment, amikor úgy vélte, hogy a birtokos személyragozás és a tárgyas igeragozás, mint a héberben, úgy a magyarban is, szerkezeti-
leg párhuzamosak. De a tévedésnek megvolt a helyes magva. A két ragozás (birtokos és tárgyas) megegyezik, ha nem is a megoldás technikájában, de a tekintetben, hogy bizonyos mondattani szerkezeteket az európai nyelvektől eltérően, de a héberhez hasonlóan egyetlen szóval fejeznek ki.

Ezt a felismerést megtaláljuk később Pereszlényi Pálnak a XVII. század végén (1682-ben) megjelent grammatikájában (25); a munka kitűnik alaposágával és pedagógiai gondosságával. Az előszóban a szerző felkésztíti a könyv használóját a rendkívüli nehézségekre, amelyekkel a magyar nyelv elsajátítása során meg kell küzdenie. Ezek között első helyen említi a birtokos személyragozást, azt, hogy a magyarok „a héberek bámulatos tömörségével versengve” (ezek az ő szavai) birtok és birtokos kapcsolatának kifejezését – ha az utóbbit névmás képviseli – egyetlen szóban foglalják össze, és ezt az *artificium*-ot (mesterfogást) az igeikre is kiterjesztik (ami célzás a tárgyas igeragozásra) (26).

Amint láttuk, Sylvester koncepciója a „kapcsolt névmás” jelentőségéről a magyarban kiigazításra szorul. Ez azonban nem csökkenti a jelentőségét: a *Grammatica Hungarolatina* szerzője, egybevetve a magyart a héberrel, mint grammatikus elsőül ismerte fel és jelezte a magyar nyelvnek két fontos, az európai nyelvekkel szemben megkülönböztető sajátosságát.

[11] Munkája vége felé, miután ismertette a ragozható szavak osztályait, Sylvester jogos önérzettel felméri az elért eredményt. Megállapítja, mint amit sikerült kimutatnia, hogy a szavak ragozásában a magyar könnyen túltesz bármely nyelven; hogy csupa szabályosság (*regulatissima*), nem kevésbé, mint a három szent nyelv, a héber, görög és latin – és láttuk, hogy a kor felfogása szerint csak a szabályos nyelvek teljes értékűek. A magyar nyelvnek ilyen rangján alapul Sylvester bizakodása, hogy most, miután az anyanyelv eddig elásott kincsét első ízben sikerült napfényre hozni, ha nem vonakodunk vele élni, rövidesen szegényekből dúsgazdaggá lehetünk – amin bizonyára irodalom és tudomány felvirágzását értette, ezt remélte (27). Felismerte tehát, hogy ennek egyik lényeges feltétele az anyanyelv grammatikai leírása, szabályainak rögzítése.

[12] Sylvester megtette az első nagy lépést a magyar nyelv leírására; de a három részre szakadt, önállóságától megfosztott, háborúsúgoktól hangos országban műve látható hatás nélkül maradt. Hetven év telik el, mire 1610-ben idegen földön, egy művelt német fejedelem, Móric Hessen-Kassel-i tartománygróf megbízásából és támogatásával megjelenik az első önálló, rendszeres magyar nyelvtan (28).

Szerzője, Szenci Molnár Albert a XVII. századi magyar művelődés kimagasló alakja. Rövid megszakí-

tásokkal kerekén harminc évig élt külföldön, Németországban, ott európai kultúrát szerzett, elnyerte a szellemi élet kiváló személyiségeinek megbecsülését, barátságát; de munkásságával gyakran szükségben, néha ínségben, mindig felekezetét a hazában és nemzetét szolgálta. Teológus volt, maradandó műve a bibliai *Zsoltároskönyv* valóban költői átültetése, amely csakhamar a hazai református egyház hivatalos énekeskönyve lett, tartósan. Mint grammatikus Molnár Albert nem tud semmiféle elődjéről, „nem volt senki – írja munkája előszavában –, akit kövessék, sem akit elkerüljek”. Ilyen értelemben nevezi művét új magyar grammatikának (*Nova Grammatica Ungarica*): grammatika, amilyen ennek előtte nem volt. Jogos az önérték Sylvester grammatikájában a magyar még formálisan nem vetette le az anyanyelvi közvetítőnek a szerepét.

Az említett hetven év alatt döntő haladás ment végbe a vulgáris nyelvek grammatizálása terén. Amikor Sylvester az 1530-as években megírja a maga kettős nyelvtenét, még csak négy európai nyelv volt grammatikába foglalva (spanyol, olasz, francia és cseh). A következő század elején Molnár Albert már azt találja, hogy az európai nyelvek többsége nemcsak változatos irodalmi alkotásokkal van kiművelve és ékesítve, hanem grammatikai szabályokban is rögzítve.

[13] Sylvesterhez hasonlóan Molnár Albert is átvesszi a héber grammatikától a *pronomén affixum* (azaz affixált, kapcsolt névmás) kifejezést, de – helyesen – csak a főnévragozás leírásában, a birtokos személyragok meghatározására alkalmazza. Emellett használ erre a célra egy másik kifejezést is, amelyet Sylvester nem ismer, ez úgy hangzik, hogy *affixum pronominale* (azaz névmási affixum). Első tekintetre a különbség (affixált névmás vagy névmási affixum) csekélynek tűnhet fel, valójában jelentős, az utóbbi kifejezés (névmási affixum) nagyfóntosságú haladási jelez a grammatika általános fogalmi apparátusában.

Ha a birtokos személyragot névmásnak tekintjük, mondattani funkciójából indulunk ki, azt vesszük alapvetőnek; amikor viszont affixumnak (azaz ragnak) minősítjük, a helyet tartjuk szem előtt, amelyet a szó szerkezetében a gyökkel szemben elfoglal, alaktani szempontból határozzuk meg. Az ókori nyelvészet két nyelv, görög és latin vonatkozásában elvégezte a szójelentés (*signatum*) grammatikai elemzését, meghatározta névszó és ige általános jellemzőit, „kategóriáit”, amilyenek nem és eset, mód és idő. De a szóalakot (a *signans*-t) a mondat legkisebb, oszthatatlan részének tekintette, ami érthető, ha meggondoljuk a kettő bonyolult viszonyát ezekben a flektáló nyelvekben.

A szóalaktan (morfológia), a szóalak felépítésének a vizsgálata csak az újkorban bontakozik ki, és pedig részben a héber grammatika hatására, erre utal, hogy *gyök*, azaz *gyökér* mint grammatikai műszó (*radix*) – az általános alaktan egyik sarkalatos kifejezése – a héber *sores* fordítása (29).

A héber nyelvben az ige alakjainak rendszerében van

egy, a perfektum egyes szám 3. személy, amelynek sajátága, hogy külsőleg nem tartalmaz egyebet, mint ami közös eleme az egész rendszernek, megtalálható annak minden egyes tagjában, sőt egy egész szócsoportban. Ezt az alakot nevezi a héber nyelvészet hagyományosan *sores*-nek, a többi gyökerének. A magyar ezen a ponton is szembeötölő egyezést mutat a héberrel. A magyar ige alakrendszerében is találni egy alakot (a jelen idő egyes szám 3. személy, például, *lát*), amely nem mutat semmilyen grammatikai elemet (személy-, mód- vagy időjelet, úgy tűnik fel, mintha a többi alak (*látok*, *látsz* stb.) mind ebből lenne képezve. Régi nyelvészeink – elsősül Molnár Albert (30) – felismerték ezt az egyezést, az ige toldalék nélküli alakját, a héber grammatikusok mintájára ők is a többi gyökerének fogták fel. Molnár Albert még hagyományosan úgy tanítja a ragozást, hogy bemutatja osztályok szerint néhány főnévnek és igének teljes alakrendszerét, a tanulóra bízva, hogy ezeknek a mintáknak („paradigma”) az alapján gyakorlatban elsajátítsa a rendszereket átható szabályosságokat. Pereszlényi már levonja a következtetést a felismerésből, hogy a ragozás egy „gyökér” (*radix*) kapcsolata váltakozó ragokkal: az igeragozás fejezetének kezdetén ismerteti a *radix* és az *affixum* fogalmát, utána pedig paradigmák helyett az affixumokat és a kétféle alkotórész kapcsolódásának módját.

Úgy tűnik fel, hogy *affixum* mint az alaktannak egy másik, a *gyökér*-rel szolidáris, általánosan használt kulcsszó szintén a héber nyelvtenből származik (31). Nem tartozik az ókori grammatika terminológiájához, jelenlegi ismereteink szerint Reuchlin vezeti be a nyelvészetbe, alkalmazza a héber nyelv névmási ragjainak megjelölésére, innét kiindulva terjed el, és veszi fel a „toldalék” jelentést, válik rag és képző közös nevévé. Ebben az újabb, tágabb értelemben használja a szót Molnár Albert, amikor a határozói ragokat (mint például *-ban*, *-nál*, *-val*, *-tól*, *-hoz*) *affixum*-oknak nevezi.

[14] A múlt században Toldy Ferenc egy kötetbe összegyűjtve kiadta (1866) a régi magyar nyelvtenokat és egyéb nyelvtenai vonatkozású írásokat Sylvestertől a XVIII. század kezdetéig. A gyűjteményen végigvonul az egyetértés abban a megállapításban, hogy a magyar bizonyos grammatikai sajátágokban, amelyekkel elüt a latintól és az élő európai nyelvektől, egyezik a héberrel. A joggal megállapított – igaz, egy bizonyos határon túl közelebről nem vizsgált – egyezések hatására lábra kapott az a nézet, hogy a magyar és a héber nyelv szorosan közel áll egymáshoz, ilyen értelemben jelentős affinitás mutatkozik közöttük.

Nyomatékosan hangoztatja ezt a nézetet Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustrata* című, 1655-ben megjelent munkájában (32). Régi nyelvészeink közül ez a tudós kiválik eredetiségével: ő nem szokványos nyelvten író, célja, hogy a magyar nyelvet, a latin nyelvten hatását elkerülve, a maga természete és géniusza szerint mutassa be (33). Ezzel kapcsolatban szóba kerül nála is a magyar és a héber viszonya.

A XVI. században a nyelvi látókör tágulásával a konkrétan, grammatikailag megismert nyelvek sokasodásával felmerül a kérdés, hogyan lehetséges az így feltárult sokféleséget rendbe szedni, áttekinthetővé tenni. Rendező elvül jelentkezik eredeti és levezetett nyelvek megkülönböztetése, az előzőket ebben a viszonyban *lingua matrix*-nak, mintegy a belőlük származó nyelvek szülőanyjának nevezték (34). Erre a gondolatra utal Csipkés György, mikor a magyart mint olyan nyelvet, amely semmi másnak nem dialektusa, *lingua mater*-nak hirdeti, egy másik fordulattal *lingua cardinalis*, sarkalatos nyelvnek, de azt is hozzáteszi, hogy nincs az ég alatt még egy nyelv, amelyhez a magyar jobban hasonlítana, mint a héberhez (35).

Ma világos, hogy ez a nézet tévedés volt, hogy a magyar struktúrája, ha nem egyes pontokon, hanem alapszintjén és egészében tekintjük, mélységesen különbözik a héberétől. De ha méltányosak akarunk lenni, megállapíthatjuk, hogy amit Csipkés Györgynél és társainál találunk, az első kísérlet volt meghatározni valóságos szerkezeti egyezések alapján a magyar helyét a nyelvek között.

JEGYZETEK

(1) Turóczi-Trostler József, *A magyar nyelv felfedezése*, Budapest, 1933, 6–52.

(2) Sylvester János, *Grammatica Hungarolatina in usum puero- rum recens scripta*, Neanesi, 1539, 93.

(3) Dante, *De vulgari eloquentia*, I, c. i, ix.

(4) Thurot, Charles *Extraits de manuscrits latins pour servir à l'histoire des doctrines grammaticales au Moyen Age*, Paris, 1869, 131.

(5) „... il Latino e perpetuo e non corruttibile e il Volgare e non instabile e corruttibile.” *Il Convivio*, I, c., v.

(6) „Adinvenentur ergo illam (sc. grammaticae facultatem), ne propter variationem sermonis arbitrio singularium fluitantis, vel nullo modo, vel saltem imperfecte, antiquorum attingeremus auctoritates et gesta, sive illorum quos a nobis locorum diversitas facit esse diversos.” Dante, *De vulgari eloquentia*, I, c., ix.

(7) Az eredeti szöveget idézi Szathmári István, *Régi nyelvtan- naink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Budapest, 1968, 228.

(8) Vö. „Weder in der Antike noch im Mittelalter war man sich bewusst, dass die Strukturen der verschiedenen Sprachen prinzipiell verschieden sind. Vielmehr meinte man – ohne es immer explicit auszudrücken –, dass man Wort für Wort übersetzen konnte, so dass nur die lautlichen Formen verschieden waren, während die Bedeutungen gleich blieben.” (Jan Pinborg, *Die Entwicklung der Sprachtheorie im Mittelalter*, Münster – Kopenhagen, 1967, 24.)

(9) Sylvester János, i. m., 47.

(10) L. Wilhelm Bacher, *Die hebräische Sprachwissenschaft vom X. bis zum XVI. Jahrhundert*, Trier, 1892; James Barr, „Linguistic Literature: Hebrew”, in *Encyclopaedia Judaica*, (1971), 1352–1399.

(11) Chomsky, William, *David Kimhy's Hebrew grammar (Mikhlol)*. Systematically Presented and Critically Annotated, New York, Second ed., 1952.

(12) Geiger, Ludwig, *Johann Reuchlin: Sein Leben und seine Werke*, Leipzig, 1871.

(13) „Apotheosis Capionis: De incomparabili heroe

Ioanne Reuchlino in divorum numerum relato.” *Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterdami*, I, 3, Amsterdam, 1972, 267–273.

(14) A pontos cím: Geiger, i. m., 110, 2. j.

(15) A *Rudimenta* forrásainak kérdését részletesen tárgyalja L. Geiger, i. m., 112–118.

(16) Aurogallus héber nyelvtana 1523 és 1539 között négy- szer jelent meg, a második kiadástól fogva a „káldeus”, azaz a bibliai arameus nyelvtant is ismertette.

(17) Sylvester grammatikája 1977-ben megjelent faksimile kiadáson az ELTE Fontes ad Historiam Linguarum Populo- rumque Uraliensium c. sorozatának 4. köteteként; a szöveget Molnár József gondozta. Ennek a kiadásnak lapszámaira hivat- kozom. – A Sylvester-kutatás előző eredményeit kimerítően összefoglalja és széles látókörrrel továbbfejleszti Balázs János monográfiája: *Sylvester János és kora*, Budapest, 1958.

(18) „Nam postea quam me fortuna eo detrusit ut elementariorum puerorum sim praeceptor reipse comperi opus esse institutionis pueris in patria quouque in lingua ad pernosendas casuum doctrinas, reliqu- amque linguae proprietatem (4).

(19) Az utóbbi kérdést vizsgálja gazdag ismeretekkel, mély- rehatóan Turóczi-Trostler József az I. j.-ben idézett művében. – Sylvester és Donatus viszonyáról I. Rubinyi Mózes, *Irodal- motörténet*, 1913, 321–325.

(20) „Ut in Hebraea lingua, ita in Hungarica sciat puer Pronomen aliud esse affixum, aliud separatum” (51).

(21) Reuchlin a névmásokat első lépésben (Donatus nyomán) két osztályba sorolja, az egyik a mutató-, a másik a relatív (azaz anaforikus, visszautaló) névmásoké. A relatív névmá- sok alosztályozása során jut el önálló és kapcsolt (*separata* és *affixa*) névmások megkülönböztetéséhez; az utóbbiak a birto- kos személyragok. (*Rudimenta*, 557, 574 skk.)

(22) „Obseruet puer cum uerba inflectimus ad hunc modum szere- tek szereccz szeret . . . c. nullis utimur pronominiibus affixis. Caeterum cum idem uerbum inflecto sic szeretem szereted szeret, aut szeretek szereted szereti affixisa uoer pronominiibus . . .” (60).

(23) I. m., 60 sk.

(24) Tompa József (Ed.), *A mai magyar nyelv rendszere: Leíró nyelvtan*, Budapest, 1962, 2, 157.

(25) Pavli Pereszlenyi, *Grammatica Linguae Ungaricae*, Tyrnaviae, 1682. In: Toldy Ferenc (Ed.), *Corpus Grammatico- rum Linguae Hungaricae Veterum*, Pest, 1866, 403–548.

(26) „Haec (ti. a magyar nehézsége) se oculis offert statim in structura Pronominum possessivorum cum substantivis nominibus, quam Ungari, miram Hebraeorum brevitatem aemulantes, ex ultimis Pronominum literis, aut syllabis, substantivo affixis, formare solent (405, I. még ugyanott, 439).

(27) Sylvester, i. m., 93.

(28) *Novae Grammaticae Ungaricae succincta methodo comp- rehensae . . . libri duo*, Autore Alberto Molnár Szentensi, Hano- viae, 1610. Faksimile kiadása 1969-ben jelent meg Hágában az Indiana University (Bloomington) Uralic and Altaic Series c. sorozatában. Décsy Gy. előszavával.

(29) Jellinek, Max Hermann, *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung*, Heidelberg, 1913–1914, 2 Bd., 132–147.

(30) „Origo verborum Ungaricorum (quemquodmodum radix Hebraeorum) est tertia persona praesentis temporis et numeri singula- ris” (85).

(31) Percival, W. Keith, „The Reception of Hebrew in Six- teenth-Century Europe: The Impact of the Cabbala”, *Historio- graphia Linguistica* 11: ½ (1984), 21–38.

(32) *Corpus* (ld. 25. j.), 331–402.

(33) *Fateor enim ingenue, me linguam Hungaricam ex genio et natura sua tradidisse explaiatam, et linguae Latinae minimae accom- modasse . . .*”

(34) A nagy filológus, J. J. Scaliger (1540–1609) 1599-ben tizenegy *lingua matrix*-ot talál Európában, olyan nyelveket, amelyek nyelvtan és szókinccs tekintetében függetlenek egy- mástól; köztük van a magyar és a finn is. (Arno Borst, *Der Turmbau von Babel*, 3. Bd., 1. T., Stuttgart, 1960, 1121 sk.)

(35) *Corpus*, 343.